

УДК 324:316.3

ББК 66.5

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ АВТОРИТАРНОГО РЕЖИМУ (НА ПРИКЛАДІ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ)

О. Л. Боринська

*Міжрегіональна Академія управління персоналом;
03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2;
тел. +38050 9838 820; e-mail: volya28@rambler.ru*

Реформування будь-якої політичної системи проходить у декілька етапів, а однією із складових трансформації є становлення інституту виборів. Проведене дослідження дозволило виявити тенденцію до штучного укріплення та персоніфікації президентської влади за допомогою формального використання інституту виборів та референдумів.

Ключові слова: *політична трансформація, інститут політичних виборів, авторитарний режим.*

Як відомо, реформування (трансформація) будь-якої політичної системи проходить у декілька етапів, і зазвичай однією із складових політичної трансформації є становлення інституту виборів. Під час аналізу виборчих процесів простежується не лише розвиток суспільства і його можливостей впливати на політичні процеси, але також здатність середньоазіатської політичної еліти підтримувати рівновагу між комплексом демократичних свобод, традиціями і державною владою, та здійснювати централізований вплив на політичні процеси.

Починаючи аналізувати політичний розвиток з перших кроків молодих держав, варто відзначити, що президентські вибори пройшли із властивим для сходу розмахом: президентом Туркменістану став С. Ніязов з підтримкою 98% голосів виборців, а Узбекистану – І. Карімов – з 86% [2]. Незважаючи на стрімке відродження мусульманської ідеології у середньоазіатських суспільствах, політичні еліти країн не схвалюють ісламізацію своїх держав, намагаючись загальмувати цей процес. Він не вигідний для колишньої номенклатурної еліти, яка прагне зберегти свої керівні посади.

Не варто забувати, що сотні років влада як у Туркменістані, так і в Узбекистані була в руках не стільки конкретних осіб чи, тим більше, політичних сил у їх західному розумінні, а в руках кланів – груп людей, що пов'язані між собою кровними, етнічними, і, відповідно, регіональними зв'язками. Голосуючи, туркмени обирають власне не конкретного кандидата, а клан, який він представляє. Особливістю процедури для

виборів у Середній Азії є те, що виборець не ставить позначку напроти улюбленого кандидата, а викреслює всіх інших.

1990 р. на сесії Верховної Ради Узбецької РСР обрано президентом Іслама Карімова, Першого Секретаря ЦК Компартії Узбекистану і члена політбюро ЦК КПРС. 31 серпня 1991 р. Узбекистан проголосив про свою незалежність і у грудні 1991 р. І. Карімов, набравши 86% голосів, став президентом Узбекистану. Всю його подальшу внутрішню політику дослідники характеризують як спрямовану на укріплення президентської влади і переслідування опозиції під прикриттям боротьби з ісламськими радикалами, які поширюють свій вплив із сусідніх держав [8].

Аналогічно вибудовувалась кар'єра іншого номенклатурного чиновника – Сапармурата Ніязова, який у 1985 р. був призначений Головою Ради Міністрів Туркменістану, а в грудні цього ж року на пленумі Центрального Комітету Компартії республіки був обраний першим секретарем ЦК КПТ. 18 січня 1990 р. на сесії Верховної Ради Туркменістану С.Ніязов став Головою Верховної Ради, а вже 27 жовтня в результаті всенародних виборів став першим президентом республіки. У зв'язку з прийняттям 18 травня 1992 р. Першої Конституції незалежної держави, 21 червня 1992 р. були проведені всенародні вибори Президента Туркменістану, на яких 99,5% виборців віддали свої голоси за кандидатуру С. Ніязова [2]. Саме з цих моментів можна прослідкувати узурпацію влади президентом і перетворення Туркменістану на неототалітарну державу.

У республіці зберігається однопартійна система, не дивлячись на те, що, згідно з конституцією, передбачена багатопартійна система. Єдина партія – Демократична партія Туркменістану, була створена на основі Комуністичної партії Туркменістану, її очолював С. Ніязов. 26 серпня 1991 р. С. Ніязов, який суміщав посади президента і першого секретаря, оголосив про необхідність реформування Компартії в Народно-демократичну за прикладом Узбекистану. 19 листопада 1991р. були запропоновані зміни вже на пленумі Центрального комітету, нова назва змінилася на «Демократичну партію». Остаточо питання було вирішено на XXV з'їзді партії 16 грудня 1991 р., де діяльність компартії було припинено, а Демократична партія почала створюватися шляхом переєстрації членів з лютого 1992 р.; отже офіційно єдина партія Туркменістану була зареєстрована 3 березня 1992 р. Окрім голови, партією керує Політрада на чолі з першим секретарем Онджіком Мусаєвим [2].

Після отримання незалежності в Туркменістані проводиться цілеспрямована політика контролю над ЗМІ і цензури. Засновником всіх загальнонаціональних і регіональних газет є президент Туркменістану С. Ніязов. Список доступних іноземних газет і журналів обмежений, регулярно проводяться вилучення іноземних газет і журналів при ввезенні в країну на митниці. Підписка на іноземні газети і журнали проводиться за списком, складеним компетентними органами. Оплата підписки про-

водиться в іноземній валюті, що різко звужує круг потенційних читачів. У Туркменістані введена повна державна монополія на доступ в мережу Інтернет. Всіх редакторів у всіх ЗМІ призначає особисто президент С. Ніязов своїми указами з відповідними вказівками щодо здійснення редакційної політики [4].

У той же час в Узбекистані І. Карімов визначив пріоритетним в зовнішній політиці орієнтацію на США і західні держави, а також на Південну Корею та Японію. Відмова від більш близького партнерства з Росією була зумовлена небажанням президента втрачати статус одноосібного керівника держави, а не посередника між центром і республікою, як це було за часів СРСР [4].

На протигагу узбецькому підходу, офіційний Ашхабад неодноразово декларував республіку як нейтральну державу на кшталт азійської Швейцарії. С. Ніязов практично відділив країну від інтеграційних процесів на пострадянському просторі. Із зовнішніх загроз національній безпеці можна виділити афганський, каспійський і узбецький напрямки. У відповідності до цього Ашхабад розробив, а пізніше і прийняв Нову стратегію Збройних сил Туркменістану, у якій пріоритетним є створення боєздатної, технічно забезпеченої мобільної армії, яка у разі потреби захистить суверенітет країни. Детально зупиняючись на розгляді питання про збройні сили їх модифікацію і розташування, маємо на меті прослідкувати, як опирається на військових вертикаль влади [1].

Посилення боєздатності армії і, відповідно, повної її контрольованості, дозволило в 1995 р. провести референдум, де строк президентських повноважень в Узбекистані було продовжено до 2000 р., і, на виборах 2000 р. І. Карімов отримав 91,9% голосів виборців [1].

Навесні 1996 р., під час підписання договорів на поглиблення інтеграції між Білоруссю, Росією, Казахстаном і Киргизстаном, яскраво виявилась антиросійська спрямованість у заяві І. Карімова, де нові домовленості трактувались як повернення до старого режиму [4].

У 1996 р. Узбекистан отримав позику в МВФ, декларуючи зближення і взаєморозуміння з США. Від нового партнера очікувалась не лише фінансова підтримка у здійсненні реформ. Але у червні 1997 р. Комісія США з безпеки та співробітництва в Європі у своїй заяві висловила протест проти залякування, ув'язнення і вигнання представників різних релігійних груп в Узбекистані.

Порозуміння було досягнуто в досить дивний спосіб: І. Карімов дозволив повернутись додому деяким опозиціонерам, тоді як Вашингтон перестав помічати жорсткий державний контроль над ринком і остаточно закріплення одноосібної влади.

В той же час у Казахстані С. Ніязова саме президентська влада урівноважила етноплемінні протиріччя, які виникали насамперед через прихильність керівників кланів до різних сусідів, а саме, орієнтацію на Туреччину марійського клану. Зокрема, після хлібної кризи навесні

1996 р. було проведено кадрову перестановку по всьому марийському веляті (області).

Беззаперечною перевагою зосередження влади в одних руках є запобігання конфліктові між духовенством і світською владою. Жодна з колишніх середньоазіатських республік не уникла тією чи іншою мірою впливу духовної еліти, а, відповідно і ісламізації населення. Поповнення щоденної молитви з 1994 р. клятвою на вірність президенту, тобто особисто С. Ніязову, було неоднозначно сприйняте місцевими імамами, але все ж закріпилось у свідомості турків [2].

Для утримання одноосібної влади, насамперед було забезпечено повну інформаційну блокаду республіки. Заборона на передплату російської преси та трансляції телепередач пояснювалась “складним перехідним періодом”, а поширення Інтернет-мережі практично не відбувалось у технічно відсталій аграрній країні.

На відміну від Туркменістану, офіційний Ташкент неодноразово організовував зустрічі на найвищому рівні з питань безпеки та співробітництва, конференції, круглі столи тощо з метою якнайтіснішого зближення середньоазіатських країн. Нова імперська ідея охоплює тюркомовні держави регіону під керівництвом Узбекистану, зверхність мотивується історичними традиціями і давністю цивілізації. Відкриття у Самарканді 1995 р. міжнародного Інституту центральноазіатських досліджень під егідою ЮНЕСКО можна вважати визнанням історико-культурної ролі Узбекистану в регіоні [4].

На думку сучасного узбецького дослідника Б. Ахмедова, це не лише декларація ідеї, що весь світ крутиться навколо центру – Самарканда, але і намагання до політичного та економічного розвитку всього центральноазіатського регіону. З одного боку, завойовницькі походи Аміра Тимура виправдовуються необхідністю очищення Ісламу, звільнення народів від тиранів-правителів та поширення законів Шаріату, а, з іншого, наголошується на розвитку культури, архітектури, науки і образотворчого мистецтва. Впровадження нової ідеології, в основі якої відкоректована історія, зумовлено тим, що Узбекистан пропонує ідею відродження Туркестану не в ісламському, а у світському варіанті, подібному на той, що був реалізований у Туреччині [8].

Розуміючи несумісність обраного прозахідного напрямку та ісламістського руху, І. Карімов заборонив в Узбекистані партії релігійного напрямку. Але стародавні релігійно-культурні центри країни, такі як Хорезм, Бухара, Самарканд, Хіва, залишаються ісламськими духовними осередками. Заборонені організації, а саме Ісламська партія відродження Узбекистану та Адолат (Справедливість), знайшли широку підтримку серед населення Ферганської долини.

Одночасно із співпрацею, І. Карімов різко засуджує прагнення Пакистану стати лідером в регіоні, тим самим перешкоджаючи інтересам США у створенні нафтових монополій і прокладанні магістральних ко-

мунікацій з Середньої Азії територією Афганістану. Отже, після 1997 р. спостерігаємо деяку зміну в зовнішньополітичних орієнтирах Узбекистану.

Ще один виток виборчого циклу – і ми маємо змогу аналізувати обрані держави. 9 січня 2000 р. в Узбекистані відбулися президентські вибори, на яких переміг І. Карімов. ОБСЄ критикувало процес організації та проведення виборів в Узбекистані, заявивши що громадянам країни не було надано права демократичного вибору, проте, узбецький Центрвиборчком зауважив, що ОБСЄ, яка відмовилася навіть надіслати спостерігачів, неспроможна зрозуміти історію країни, яка “лише виходить на шлях демократії”. Яскравою ілюстрацією є те, що суперник І. Карімова – маловідомий професор Абдухафіз Джалалов – заявив у інтерв’ю, що сам віддав свій голос за І. Карімова [8].

27 січня 2002 р в Узбекистані відбувся референдум щодо продовження повноважень президента І. Карімова з 5 до 7 років. Крім того, на голосування була винесена пропозиція про створення двопалатного парламенту. У міжнародних спостерігачів найбільші протиріччя викликало питання про продовження президентських повноважень на 2 роки. У Центральній Азії, де авторитаризм є нормою політичного життя, вже є прецедент – раніше президент Туркменістану за допомогою референдуму забезпечив собі довічне місце глави держави.

Парламентські вибори 2004 р. міжнародні спостерігачі визнали такими, що не відповідали демократичним нормам. Ліберальні реформи в економіці супроводжувалися обмеженням політичних свобод. Влада коментувала непопулярні кроки потребою збереження стабільності в країні, залякуючи населення громадянською війною в сусідньому Таджикистані [11].

Ті опозиційні партії, що створені за згодою влади, реальної ваги у суспільстві не мають. Більшість ЗМІ також знаходяться під контролем держави, інші опозиціонери періодично опиняються у в’язниці, зокрема 6 тис. було ув’язнено за підозрою у приналежності до екстремістських ісламських угруповань. Кадрова політика Ташкенту передбачає регулярну ротацию державних чиновників як в центрі, так і на місцях. Такі заходи, на думку керівництва, мають послабити вплив найбільших кланів (самаркандсько-бухарський, ташкентський, ферганський, хакиміятський) на політичні процеси в Узбекистані [4].

Виділивши наступним критерієм вибори до парламенту, розглянемо ті вибори в Туркменістані, які найбільш повно характеризують напрямок політичної трансформації у державі. Так, 19 грудня 2004 р. відбулися вибори у Меджліс (парламент) третього скликання. На 50 місць балотувався 131 кандидат, по всіх одномандатних кругах було зареєстровано по два або три кандидати на місце в парламенті. Голосування тривало з 8 години ранку і до 18 вечора. Як завжди, на всіх 1610 виборчих дільницях була святкова атмосфера, громадяни, що прийшли пер-

шими, а також ті, хто вперше приймав участь у голосуванні отримали, крім привітань, подарунки – книги, автором яких є С. Ніязов [4].

21 грудня 2006 р. в результаті гострої серцевої недостатності С.Ніязов помер. 24 грудня він був похований в головній мечеті країни «Туркменбаши Рухи» в родовому селищі Кипчак. Виконуючим обов'язки президента став призначений віце-прем'єр Гурбангули Бердимухаммедов. Згідно з Конституцією країни вибори наступного президента Туркменістану повинні відбутися не пізніше як за два місяці з дня переходу його повноважень до виконуючого обов'язків розділу держави.

26 грудня 2006 р. Народна рада (Халк Маслахати) Туркменістану одноголосно прийняла закон про внесення змін до Конституції країни, був прийнятий конституційний закон «Про вибори президента». Члени Народної Ради проголосували за поправку, згідно з якою кандидатом в президенти Туркменістану може стати громадянин країни за підтримки однієї третини голосів Народної ради.

Трансформацію політичних процесів у країні найвиразніше можна побачити під час президентських або парламентських виборів. Після смерті С. Ніязова, світова громадськість очікувала на демократичні перетворення у Туркменістані.

11 лютого 2007 р. відбулися президентські вибори в Туркменістані. Не дивлячись на зміну еліти, тенденції розвитку залишилися сталими. Г. Бердимухаммедов у виборчому списку йшов під номером один. Кандидатуру виконуючого обов'язки глави держави, колишнього віце-прем'єра та міністра охорони здоров'я, висунула єдина у країні політична партія – Демократична, а також загальнонаціональний рух «Галкиниш» («Відродження»). Інші ж п'ятеро суперників були висунуті обласними державними адміністраціями, окрім Марійської, яка віддала свої голоси за Г. Бердимухаммедова. Нагадаємо, що, ставши міністром, саме він був ініціатором етнічних чисток у системі охорони здоров'я і масового звільнення спеціалістів, які не були за національністю туркменами. Хоча варто зауважити, що у порівнянні з курсом С. Ніязова, обіцянки його наступник відрізнялися виразним ліберальним забарвленням: підвищити пенсії, відновити 10-літню шкільну і 5-літню вищу освіти (С. Ніязов скоротив навчання в школах до 9, а у вузах до 3 років), зробити вільний доступ до Інтернет-мережі, розглядалась навіть можливість введення багатопартійності [6].

Президентські повноваження І. Карімова відповідно до Конституції Узбекистану закінчувались в грудні 2007 р. Зауважимо, що І. Карімов очолює країну з грудня 1991 р., а до цього, з березня 1989 р., він був фактичним керівником Узбецької РСР – першим секретарем Компартії Узбекистану. Переобиратися в черговий раз І. Карімов, згідно з Конституцією права не мав, проте в законодавство країни було внесено поправки, згідно з якими глава держави зміг знов висунути свою кандидатуру [10].

У грудні 2009 року відбулися вибори у нижню палату парламенту, а вже наприкінці 2011 в конституцію Узбекистану були внесені нові поправки, що стосувались зміни президентського строку правління: з семи до п'яти. Відповідно, в березні 2012 парламент переніс дату президентських виборів: з грудня 2014 на першу половину 2015 року [5].

Політична ситуація в Туркменістані розгортається також досить передбачувано: на президентських виборах у лютому 2012 року у першому ж турі переміг Г. Бердимухаммедов. Найближчими роками в обох республіках не очікуємо якихось істотних політичних змін: трансформації завершилися утвердженням одноосібних авторитарних (за деякими оцінками тоталітарних) режимів.

Отже, країни Середньої Азії, а серед них Узбекистан та Туркменістан, почали відроджувати придушену роками радянської влади мусульманську ідентичність, утворюючи своєрідні політичні режими. Незважаючи на стрімке відродження мусульманської ідеології у середньоазіатських суспільствах, політичні еліти країн – колишні партійні керівники – не схвалюють ісламізацію свої країн, намагаючись загальмувати цей процес. Саме тому найуживанішими гаслами на виборчих кампаніях стали обіцянки стабільності, а національні традиції та відродження згадуються в контексті етнічних (а не релігійних, що ближче населенню) особливостей. Питання спадковості влади і так званої “сильної руки” першочергові у внутрішній політиці практично всіх середньоазіатських держав. Не є досконалою і виборча система, на думку політолога Є. Юрійчук, використання мажоритарної системи кваліфікованої більшості на виборах президента в країнах Середньої Азії, дає змогу місцевій владі впливати на результати голосування. Ця система сприяє утвердженню авторитарного, а подекуди і тоталітарного режимів, тоді як опозиція існує номінально і реально не впливає на політичні процеси [12].

Проведене дослідження дозволило виявити тенденцію до штучного укріплення та персоніфікації президентської влади за допомогою формального використання інституту виборів та референдумів. 27 січня 2002 р. в Узбекистані відбувся референдум щодо продовження повноважень президента І. Карімова з 5 до 7 років, раніше президент Туркменістану за допомогою референдуму забезпечив собі довічне місце глави держави. Аналіз всіх наступних змін, що вносились в конституції та проведення виборів, засвідчує, що питання спадковості влади першочергові у внутрішній політиці практично всіх середньоазіатських держав. Використання мажоритарної системи кваліфікованої більшості на виборах президента в країнах Середньої Азії, дає змогу місцевій владі повністю контролювати результати голосування. Ця система сприяє утвердженню авторитарного, а подекуди і тоталітарного режимів, тоді як опозиція існує номінально і реально не впливає на політичні процеси.

Література

1. Аббасов Ш. Трудный торг: Узбекистан – США / Ш.Аббасов // Азия и Африка сегодня. – 2002. – № 10. – С. 24-28.
2. Батенко Т. Королі СНД: Портрети дванадцяти президентів (тенденції та закономірності розвитку в пострадянському просторі) / Т.Батенко. – Львів: Кальварія, 2000. – 216 с.
3. Варзар І.М. Тріадний принцип структуризації та функціональної ієрархізації соціальної і політичної систем транзитного суспільства / І.В.Варзар, [Укл. Г.О.Нестеренко; За ред. В.П.Беха]// Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі: Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції: 8-9 лютого 2006 р.. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2006. – С. 12-19.
4. Гусаков В. Сучасна середньоазійська політична доктрина (на прикладі Узбекистану) / В.Гусаков // Людина і політика. – 2001. – №4. – С. 63-70.
5. Ислам Каримов перенес дату ближайших президентских выборов в Узбекистане – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1332529020>
6. Климович С. Операція «Туркменський наступник» / С.Климович // Закон і бізнес. – 2007. – №7. – С. 16.
7. Мартинов А. Початок нової ери Туркменістану / А.Мартинов // Демократична Україна. – 2006. – №241. – С. 4.
8. Миралимов М. Почему народ Узбекистана снова избрал президентом Каримова? / М.Миралимов // Комсомольская правда. – 2000. – 15 янв. – С. 1,3.
9. Мухаммедов Б. Сто дней президентства: Гурбангулы Бердымухаммедов переиграл своих соперников / Б.Мухаммедов // Московские новости. – 2007. – №22. – С. 23.
10. Нальотов А.А. Основні особливості трансформації політичних систем на пострадянському просторі / А.А.Нальотов; [укл. Г.О. Нестеренко; за ред. В.П. Беха] // Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі: Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції: 8-9 лютого 2006 р.. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – С. 39-42.
11. Олешко О. Выборы в парламент Туркменистана 19 декабря 2004 г. – фикция организованная властями / О.Олешко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://electiondog.net>
12. Юрійчук Є. Виборчі процеси в постсоціалістичних державах: шляхи демократизації / Є.Юрійчук // Вісник Центральної Виборчої Комісії. – 2006. – №4(6). – С. 81-86.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.
Рекомендовано до друку докт.політ.наук, професором **Монолатієм І.С.**,
табiлітованим доктором політології,
професором **Аркадіушем Адамчиком** (Кельци, Республіка Польща)*

**ESTABLISHMENT OF AUTHORITARIAN REGIME
THROUGH POLITICAL TRANSFORMATION
(ON THE EXAMPLE OF CENTRAL ASIA)**

O. Borynska

Interregional Academy of Personnel Management;

03039, Kyiv, Frometivska str., 2

ph.: +38050 9838 820; e-mail: volya28@rambler.ru

Reformation of any political system occurs in several stages and one of the constituents of transformation is the establishment of the concept of political elections. This investigation helps uncover tendencies in artificial consolidation and personification of the presidential power by formal application of election procedures and referendums.

Key words: *political transformation, institution of political elections, authoritarian regime.*